

دانشگاه پیام نور

مرکز تهران

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته تاریخ تشیع

گروه الهیات

عنوان:

حکومت امام علی (ع) و نقش اصحاب بیعت رضوان در آن

استاد راهنما:

دکتر شهلا بختیاری

استاد مشاور:

خانم سیده سوسن فخرایی

نگارش:

فریبا صمدی

شهریور ۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

همسر فداکارم

فرزندان صبور و بردبارم امین و رضا

مادر مهربانم

و زنده یاد پدرم.

تشکر و قدر دانی :

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

در ابتداء لازم است از اساتید بزرگوار سرکار خانم دکتر شهلا بختیاری و همچنین سرکار خانم دکتر سوسن فخرایی تشکر و قدر دانی بنمایم که در این مسیر پر فراز و نشیب از هیچگونه کوششی دریغ ننموده و هماره دستان پر از مهر و محبت ایشان یاری دهنده این حقیر بود . همچنین از اساتیدی که در دوره کارشناسی ارشد از کلاسهایشان بهره برده و این حقیر را از دانش خود سیراب می نمودند، تشکر می کنم. در انتها از تمامی کسانی که در تهیه و تدوین پایان نامه حاضر مرا یاری نمودند، بی نهایت متشکرم.

چکیده :

امام علی (ع) در سال ۳۵ هجری پس از بیعت مردم زمام امور مسلمانان را در دست گرفت. در حکومت ایشان ادامه حضور اصحاب پیامبر اکرم (ص) و تاثیر آنان می توانست در امر هدایت جامعه کمک رسان باشد. صحابه بیعت رضوان که یاد آور یک واقعه تاریخی بسیار مهم صدر اسلام به شمار می رفتند، دسته ای از این گروه بودند. به نظر می رسد این صحابه در زمان حیات پیامبر اکرم (ص) از جایگاه ویژه ای برخوردار بودند.

این صحابه در حکومت امام علی (ع) یکدست نبوده، برخی از این افراد نسبت به حکومت ایشان موافق، برخی بی طرف و حتی گروهی در مقام مخالف دیده شدند و بنا بر موضع خود عملکرد های متفاوتی را نشان دادند.

دسته اول: اصحاب موافق امام علی (ع) که ۴۷/۳٪ را به خود اختصاص داده بودند و با نقش پذیری در فعالیتهای متفاوت، سیاسی، نظامی، اقتصادی و... به حمایت همه جانبه و پیروی از ایشان پرداختند. در همه دوران حکومت امام علی (ع) به حمایت همه جانبه و پیروی از ایشان پرداختند که در این نقش پذیری ها، عملکرد نظامی که ۷۵٪ صحابه را تشکیل می داد نسبت به سایر عملکرد ها شاخص تر بود. در گروه موافق برخی از صحابه دو تا سه مسئولیت را به عهده داشتند.

دسته دوم بنا بر موضع بی طرفی خود، از امام کناره گیری نموده و در هیچ حرکتی از ایشان طرفداری نکردند.

دسته سوم : این گروه بنا بر موضع مخالف خود که ۱۴٪ درصد صحابه را به خود اختصاص داده اند به فعالیتهای از قبیل: راه اندازی جنگ ، همراهی با دشمن ، ارتباط با دشمن و... در حکومت امام به اختلال دست زدند.

مهمترین دستاوردهای این پژوهش، حمایت همه جانبه صحابه برجسته بیعت رضوان از حکومت امام علی (ع) بود و حضور اکثریت موافق به اقلیت مخالف اجازه نمی داد که مانع حقانیت امام و حکومت ایشان شود. صحابه موافق، حکومت امام علی(ع) و روش ایشان را ادامه حکومت پیامبر اکرم(ص) می دیدند، به همین سبب پیروی از امام را بر خود لازم می دانستند.

واژگان کلیدی: حکومت ، امام علی(ع)، نقش، اصحاب، بیعت، بیعت رضوان.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات پژوهش
۱	مقدمه:
۳	۱-۱- طرح مسئله:
۴	۱-۲- سوالهای پژوهش:
۵	۱-۳- فرضیه های پژوهش:
۵	۱-۴- تعریف و تحدید واژگان:
۸	۱-۵- اهداف و مقاصد تحقیق
۸	۱-۶- روش پژوهش :
۸	۱-۷- پیشینه تحقیق:
۱۰	۱-۸- معرفی منابع :
	فصل دوم: بیعت رضوان
	مقدمه :
۱۸	۲-۱- تاریخچه بیعت رضوان:
۱۹	۲-۱-۱- تعداد مسلمانان همراه پیامبر اکرم(ص):
۲۲	۲-۱-۲- متوفیان زمان عمر:
۲۵	۲-۱-۳- حرکت پیامبر اکرم (ص) از مدینه به سمت مکه و منزلگاه های میان راه :
۲۷	۲-۱-۴- فرستادگان قریش نزد پیامبر اکرم (ص)
۲۸	۲-۱-۵- فرستادگان پیامبر اکرم (ص) نزد قریش:
۲۹	۲-۱-۶- نخستین بیعت کننده :
۳۱	۲-۲- آیات نازل شده در باره بیعت رضوان:
۳۲	۲-۳- پیامد بیعت رضوان:
۳۴	۲-۴- مسیر بازگشت و وقایع آن:
۳۵	۲-۱۲- فضایل اصحاب بیعت رضوان:
۳۷	نتیجه :
۳۹	جدول شماره ۱
	فصل سوم: عملکرد اصحاب بیعت رضوان از سال ششم هجری تا به حکومت رسیدن امام علی (ع)
	مقدمه :
۶۳	۳-۱- عملکرد اصحاب بیعت رضوان در زمان پیامبر اکرم (ص)
۶۳	۳-۱-۱- عملکرد نظامی اصحاب بیعت رضوان در زمان پیامبر اکرم (ص) :
۶۳	۳-۱-۱-۱- پرچمداری در جنگ:
۶۷	۳-۱-۱-۲- فرماندهی و پرچمداری در سریه ها:
۷۰	۳-۱-۱-۳- سپاهیان شرکت کننده در جنگ:
۷۰	۳-۱-۱-۴- ماموریت ها:

۷۳ ۱-۱-۱-۳-۵- شهداء:
۷۴ ۱-۲-۳- عملکرد سیاسی:
۷۴ ۱-۲-۱- نیابت پیامبر اکرم (ص) در هنگام خروج ایشان از مدینه:
۷۵ ۱-۳- عملکرد فرهنگی:
۷۵ ۱-۳-۱- شکستن بت ها(گسترش توحید و نبرد با نفاق):
۷۶ ۱-۳-۲- خراب کردن مسجد ضرار :
۷۶ ۱-۳-۳- آموزش احکام دین :
۷۷ ۱-۳-۴- قضاوت:
۷۷ ۱-۳-۵- کتابت:
۷۸ ۱-۳-۶- اعزام سفراء بسوی قلمرو های دیگر :
۷۸ ۱-۳-۷- عاملان زکات:
۷۸ ۱-۳-۸- جمع آوری قرآن :
۷۹ ۲-۳- عملکرد اصحاب بیعت رضوان در زمان سه خلیفه اول:
۸۰ ۱-۲-۳- اجتماع سقیفه و وقایع پس از آن:
۸۴ ۲-۳- دوران خلافت ابوبکر:
۸۵ ۲-۳-۱- ابوبکر
۸۶ ۲-۳-۴- عمر:
۸۷ ۲-۳-۵- عثمان :
۸۹ ۲-۳-۶- عملکرد نظامی اصحاب بیعت رضوان در دوران سه خلیفه اول:
۸۹ ۲-۳-۱- فرماندهی سپاه:
۹۰ ۲-۳-۲- فرماندهان و فاتحان زمان عمر:
۹۳ ۲-۳-۳- فرماندهان زمان عثمان:
۹۳ ۲-۳-۴- پیک یا مامور تجسس و خبرگیری یا ابلاغ خبر:
۹۳ ۲-۳-۵- سپاهیان شرکت کننده در جنگ :
۹۵ ۲-۳-۷- کشته شدگان اصحاب بیعت رضوان در جنگهای زمان ابوبکر:
۹۸ ۲-۳-۸- کشته شدگان اصحاب بیعت رضوان در جنگهای زمان عمر:
۹۹ ۲-۳-۹- جانشینی فرمانده:
۹۹ ۲-۳-۸- عملکرد سیاسی در زمان سه خلیفه اول:
۱۰۰ ۲-۳-۱-۸- عاملان یا کار گزاران یا والیان:
۱۰۰ ۲-۳-۲-۸- عاملان ابوبکر در شهرهای اسلامی :
۱۰۰ ۲-۳-۳-۸- عاملان عمر در شهر های اسلامی:
۱۰۱ ۲-۳-۴-۸- عاملان عثمان در شهر های اسلامی:
۱۰۲ ۲-۳-۵-۸- امارت حج:
۱۰۳ ۲-۳-۶-۸- نیابت خلیفه در هنگام خروج از مدینه:
۱۰۴ ۲-۳-۷-۸- مشاور خلیفه :
۱۰۴ ۲-۳-۸-۸- مسئول بیت المال :

- ۳-۲-۸-۹-تقسیم اموال بین مردم از طرف خلیفه : ۱۰۵
- ۳-۲-۸-۱۰- مسئول بیت المال در زمان عمر: ۱۰۵
- ۳-۲-۸-۱۱- مسئول بیت المال در زمان عثمان: ۱۰۵
- ۳-۲-۸-۱۲- حضور اصحاب بیعت رضوان در شورای تعیین شده از طرف عمر: ۱۰۶
- ۳-۲-۸-۱۳- سایر ماموریتها در زمان عمر: ۱۰۷
- ۳-۲-۸-۱۴- برخی از ماموریتهای زمان عثمان: ۱۰۷
- ۳-۲-۸-۱۵- نقش مخالف رفتار خلفا و معترض به آن: ۱۰۸
- ۳-۲-۸-۱۵- معترضان بر عثمان: ۱۰۸
- ۳-۲-۹- عملکرد فرهنگی در زمان سه خلیفه اول: ۱۱۰
- ۳-۲-۹-۱- کتابت: ۱۱۰
- ۳-۲-۹-۳- جمع آوری قرآن: ۱۱۱
- ۳-۲-۹-۴- قضاوت: ۱۱۱
- ۳-۲-۹-۶- آموزش احکام دین: ۱۱۲
- نتیجه: ۱۱۲
- جدول شماره (۲) عملکرد صحابه بیعت رضوان در زمان سه خلیفه اول ۱۱۸
- شکل ۱ نمودار عملکرد اصحاب بیعت رضوان در زمان سه خلیفه اول ۱۱۵
- شکل ۲ نمودار عملکرد متفاوت اصحاب بیعت رضوان در زمان ابوبکر: ۱۱۶
- شکل ۳ نمودار عملکرد متفاوت اصحاب بیعت رضوان در زمان عمر: ۱۱۷
- شکل ۴ نمودار عملکرد متفاوت اصحاب بیعت رضوان در زمان عثمان: ۱۱۸
- فصل چهارم: عملکرد اصحاب بیعت رضوان در زمان امام علی (ع)
- مقدمه : **Error! Bookmark not defined.**
- ۴-۱- حکومت امام علی (ع): ۱۲۶
- ۴-۲- عملکردهای اصحاب بیعت رضوان در زمان امام علی (ع): ۱۲۶
- ۴-۲-۱- عملکرد نظامی : ۱۲۷
- ۴-۲-۱-۱- فرماندهی سپاه و پرچم داری: ۱۲۷
- ۴-۲-۱-۲- سپاهیان شرکت کننده در جنگ: ۱۳۳
- ۴-۲-۱-۳- شهدا: ۱۳۷
- ۴-۲-۱-۴- ماموریتهای جنگی: ۱۳۹
- ۴-۲-۱-۵- عدم همراهی با دشمن: ۱۳۹
- ۴-۲-۲- عملکرد سیاسی : ۱۴۱
- ۴-۲-۲-۱- بیعت با امام علی(ع) ۱۴۱
- ۴-۲-۲-۲- والی یا کارگزار: ۱۴۴
- ۴-۲-۲-۳- نیابت از امام در مدینه و کوفه : ۱۴۶
- ۴-۲-۲-۴- مسئول بیت المال : ۱۴۷
- ۴-۲-۲-۵- دفاع از حقانیت امام علی(ع) ۱۴۷
- ۴-۲-۳- عملکرد فرهنگی : ۱۵۲

۱۵۲.....	۴-۲-۳-۱- تبلیغ برای امام و بیان تشابه های با دوران پیامبر اکرم (ص) :
۱۵۲.....	۴-۲-۴-۲- بیان ویژگی های سپاه امام علی (ع):
۱۵۴.....	۴-۲-۴-۳- بیان جبهه مقابل و روشن کردن ویژگی های آن:
۱۵۵.....	۴-۲-۴-۴- ذکر فضایل و مناقب اهل بیت در دفاع از امام علی (ع):
۱۵۶.....	جدول شماره ۳.....
۱۵۷.....	شکل ۵ نمودار مواضع متفاوت اصحاب بیعت رضوان در حکومت امام علی (ع).....
۱۵۸.....	شکل ۶ نمودار عملکرد اصحاب بیعت رضوان موافق در زمان امام علی (ع).....
۱۶۳.....	۴-۳- عملکرد اصحاب بیعت رضوان که در حکومت امام علی (ع) موضع مخالف داشتند.....
۱۶۳.....	۴-۳-۱- عملکرد نظامی اصحاب بیعت رضوان که با امام علی (ع) مخالف بودند.....
۱۶۳.....	۴-۳-۱-۱- راه اندازی جنگ:.....
۱۶۴.....	۴-۳-۱-۲- همراهی با دشمن :.....
۱۶۶.....	۴-۳-۱-۳- تحریک به دشمنی:.....
۱۶۷.....	۴-۳-۲- عملکرد سیاسی اصحاب بیعت رضوان که با امام علی (ع) مخالف بودند.....
۱۶۷.....	۴-۳-۱-۲- سر باز زدن از بیعت:.....
۱۶۷.....	۴-۳-۲-۲- بیعت شکنی و نافرمانی از ایشان :.....
۱۶۸.....	۴-۳-۲-۳- کتمان حقانیت امام علی (ع) :.....
۱۶۸.....	۴-۴- عملکرد اصحاب بیعت رضوان بی طرف در حکومت امام علی (ع).....
۱۶۹.....	۴-۴-۱- نقش نظامی اهل قعود:.....
۱۶۹.....	۴-۴-۱-۱- عدم شرکت اهل قعود در جنگهای زمان امام علی (ع) :.....
۱۷۰.....	۴-۴-۱-۲- برقراری ارتباط با دشمن:.....
۱۷۲.....	۴-۵- موضع نامشخص:.....
۱۷۷.....	نتیجه:.....
۱۷۸.....	جدول شماره (۴) اصحاب بیعت رضوان مخالف ، در زمان امام علی (ع).....
۱۷۳.....	شکل ۷ نمودار عملکرد اصحاب مخالف در حکومت امام علی (ع).....
۱۷۹.....	جدول شماره ۵.....
	فصل پنجم: نتیجه گیری
۱۹۰.....	۵-۱- نتیجه:.....
۱۹۲.....	۵-۲- پیشنهادها:.....
۱۹۳.....	فهرست منابع و مأخذ:.....
۱۹۹.....	Abstract.....

فصل اول

کلیات پژوهش

مقدمه:

امام علی (ع) در سال ۳۵ هجری در حالی زمام امور مسلمانان را در دست گرفت که جامعه اسلامی گرفتار مشکلات بسیار زیادی بود. از آن جایی که هر حاکم و رهبر جامعه برای انجام امر حکومت به عوامل حکومتی همراه نیاز دارد، امام علی (ع) نیز از این قاعده مستثنی نبود. ایشان در انجام امور حکومتی اعلام کرد که از قرآن و سنت و سیره پیامبر اکرم (ص) تبعیت می کند و احکام حکومتی را همانند زمان ایشان فراهم نمود. پس افرادی را باید انتخاب می کرد که در این امر مهم ایشان را یاری نمایند. در این میان اصحاب بیعت رضوان که در سال ۶ هجری به همراه پیامبر اکرم (ص) به قصد سفر حج حرکت کردند و در همین سفر بیعت تاریخی خود را با ایشان منعقد نمودند، می توانستند در سر و سامان دادن اوضاع جامعه به امام علی (ع) کمک کنند. این صحابه از سال ۶ هجری فعالیت‌های متفاوتی را بر عهده داشتند و پس از پیامبر اکرم (ص) در دوران خلفای راشدین از جمله دوران امام علی (ع) عملکرد متفاوتی داشتند. اما عملکرد آنان یکدست نبود و پس از گذشت ۲۵ سال از رحلت پیامبر اکرم (ص) و شرایط پیش آمده آنان را در دسته بندی های گوناگون قرار داده بود. برخی از این صحابه که تابع قوانین اسلام بوده و پیروی و اطاعت از امام را همانند پیروی و اطاعت از پیامبر اکرم (ص) می دانستند و معتقد بودند تنها کسی که می تواند به شیوه پیامبر اکرم (ص) جامعه را هدایت کند، فقط امام علی (ع) است. این اعتقاد راسخ بلافاصله پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) حتی در جریانات سقیفه نیز وجود داشت.^۱ برخی از این صحابه در همراهی با امام و با عملکردی مثبت، گوشه ای از مسئولیت‌های حکومت امام علی (ع) را به عهده گرفته و در هر شرایطی از ایشان حمایت نموده و حتی جان خود را در این راه از دست دادند. از جمله آنان عمار یاسر، مالک بن تیهان، خزیمه بن ثابت انصاری، این اصحاب در جنگ صفین به شهادت رسیدند.^۲ اما گروه دیگری از آنان، امام را در جنگها همراهی نمودند. از جمله آنان، محمد بن مسلمه، سعد بن ابی وقاص، عبدالله بن عمرو...

گروه سوم، افرادی را شامل می شوند که گرچه سابقه درخشانی در صدر اسلام داشتند، اما با روی کار آمدن امام علی (ع) و اینکه شرایط بر وفق مرادشان نبود، مسیر خود را از امام جدا کرده و حتی با

^۱ - زید بن ارقم معتقد بود، اگر امام علی (ع) زمام امور را در دست گیرد، کسی با او مخالفت نمی کند. وی نخستین کسی است که در سقیفه به جانب داری از خلافت علی (ع) برخاست و بر حقانیت او تاکید می کرد. زبیر بن بکار، اخبار الموفقیات، ترجمه و تحقیق، اصغر قائدان، نشر بین الملل، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۶، ص ۵۰۷

^۲ - نهج البلاغه، ترجمه، محمد دشتی، موسسه فرهنگی تبلیغاتی امیر المومنین (ع) ۱۳۸۶، ص ۲۴۹.

ایشان به مخالفت برخاستند و یا بر علیه امام اقدام به جنگ نمودند و یا با مخالفان همراه شدند. از جمله آنان: طلحه، زبیر، مغیره بن شعبه، ابوالغادیه و...

گروه چهارم، کسانی هستند که با وجود اینکه دلایل متقنی بر زنده بودن ایشان در زمان امام علی (ع) وجود دارد، اما گزارشی مبنی بر موافقت، مخالفت و یا حتی بی طرفی از آنان در دست نیست. از جمله آنان: اسید بن ظهیر، اهبان بن اوس، ثابت بن ضحاک و...

در این پژوهش سعی شده است به عملکرد این اصحاب در زمان پیامبر اکرم (ص) و سه خلیفه اول اشاره شود و علاوه بر آن، به فعالیتها، نقش پذیری های متفاوت این صحابه و جهت گیری های مثبت و منفی و بی طرفانه آنان، در حکومت امام علی (ع) پرداخته شود، تا تصویری روشن تر از این صحابه بدست آید.

۱-۱- طرح مسئله:

پس از بیعت مسلمانان در ذی الحجه سال ۳۵ با امام علی (ع) ایشان زمام امور مسلمانان را برعهده گرفت. حکومتی که بر اساس قرآن و سنت پیامبر اکرم (ص) پایه ریزی شد، اما با توجه به یک وقفه ۲۵ ساله مشکلات بسیار زیادی بر سر راه امام قرار داشت، زیرا به دلیل فتوحات و سرازیر شدن غنائم بعضی از شخصیت های اسلامی صدر اسلام تغییر کرده بودند و دیگر از زهد و تقوای اولیه خبری نبود.

ادامه حضور اصحاب پیامبر اکرم (ص) و تاثیر آنان می توانست یکی از مواردی باشد که در هدایت جامعه به سوی اهداف اسلامی کمک رسان باشد. صحابه حاضر در بیعت رضوان دسته ای از این گروه بودند. به نظر می رسد، در حیات پیامبر اکرم (ص) بیعت رضوان و اصحاب حاضر در آن از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده است. زیرا از مضمون کلام پیامبر اکرم (ص) در فتح قلاع خیبر اینگونه برداشت می شود که فقط اصحاب بیعت رضوان می توانند در این جنگ شرکت کنند. این امر نه به قصد رساندن بهره اقتصادی به آنان است، زیرا نبرد با یهودیان خیبر نیاز به مردانی دلیر و پایدار دارد که این اصحاب امتحان خود را در بیعت رضوان پس داده بودند .

این اصحاب از سال ۶ هجری به بعد دارای عملکرد متفاوتی بودند. در دوران خلفا هر خلیفه ای نیز، بنا بر خط فکری خویش این اصحاب را در مناصب گوناگون منصوب می نمودند.

عده ای از اصحاب حاضر در بیعت فوق، تا دوران حکومت حضرت علی (ع) زنده ماندند، اما این اصحاب، در حکومت امام علی (ع) یکدست نبوده، برخی از آنان نسبت به حکومت امام موافق، برخی بی طرف و حتی گروهی در مقام مخالف دیده شدند.

از موافقان آن حضرت می توان به افرادی از قبیل عثمان بن حنیف و برادرش سهل بن حنیف و قیس بن سعد و... اشاره کرد. گروهی از همین اصحاب نیز در ابتداء جز طرفداران آن امام بودند، ولی خیلی سریع تغییر موضع داده و در صف مخالفان آن جناب قرار می گیرند. افرادی چون طلحه و زبیر را می توان از این گروه، ذکر کرد .

گروهی دیگر که تعداد آنها نیز اندک است در میان اهل قعود قرار می گیرند. افرادی چون سعد ابن ابی وقاص، محمد بن مسلمه و ... از این گروه هستند.

دسته دیگر، به مخالفت با امام برخاسته و در سپاه معاویه قرار می گیرند. مانند: ابو الغادیه قاتل عمار، مغیره بن شعبه و... از این گروه می باشند.

از این رو با توجه به اهمیت بیعت رضوان و جایگاه اصحاب بیعت رضوان، این پژوهش بررسی نقش آنان در حکومت را مهم می‌داند که ضمن آن می‌توان دسته بندی صحابه در حکومت امام علی (ع) را دید و عملکرد آنان در زمینه های گوناگون و در ارتباط با مشی فکری ایشان بررسی نمود. این بازشناسی می‌تواند نتایج مهمی هم در تاریخ تشیع و هم در تاریخ اسلام داشته باشد. از جمله این موارد :

- ۱) صحابه و عملکرد آنان در مواضع مختلف چه در دوره پیامبر اکرم (ص) و چه پس از ایشان مورد بررسی قرار می‌گیرند. این امر می‌تواند سوگیری و حتی تغییر جهت بسیاری از آنان در قبال وقایع مهم و رخداد های پیش آمده نشان دهد.
- ۲) دیگر آنکه، می‌توان چند دستگی ها را در مقابل وحدتی دید که پیامبر اکرم (ص) سال ها برای امت خود کوشید و آن را توصیه کرد بود .
- ۳) موضع گیری صحابه ای که خود را در خط حرکت پیامبر اکرم (ص) می‌دانستند، نسبت به خلافت امام علی (ع) در جامعه نشان می‌دهد که این امر در اداره امور جامعه و حتی جهت دادن به گرایش های آنان بی‌تاثیر نبوده است. به این سبب و مسائل دیگر که جای بحث آن در این جا نیست پژوهش حاضر بررسی نقش صحابه بیعت رضوان را در دوران خلافت امام علی (ع) ضروری می‌داند.

۱-۲- سوالهای پژوهش:

- ۱- اصحاب بیعت رضوان در حکومت امام علی (ع) چه موضعی داشتند؟
- ۲- عملکرد اصحاب بیعت رضوان، موافق در حکومت امام علی (ع) چگونه بوده است ؟
- ۳- عملکرد اصحاب بیعت رضوان مخالف و بی طرف در حکومت امام علی (ع) چگونه بود؟

۱-۳- فرضیه های پژوهش:

- ۱) موضع گیری اصحاب بیعت رضوان در حکومت امام علی (ع) یکسان و یکدست نبود.
- ۲) گروهی از این اصحاب از طرفداران امام علی (ع) محسوب می شدند و گروهی دیگر به مخالفت با امام برخاستند و عده ای دیگر موضع بی طرفی اتخاذ کردند و عده ای دیگر از همین صحابه هیچگونه گزارشی از موضع گیری آنان در دست نیست .
- ۳) اصحاب موافق حکومت امام علی (ع) با برعهده گرفتن مسئولیتهای متفاوت اعم از نظامی ، سیاسی، فرهنگی و... حمایت، همراهی و اطاعت خود را از حکومت ایشان، نشان می دادند.
- ۴) اصحاب مخالف با فعالیتهای از قبیل: همراهی با دشمنان، اقدام به جنگ با امام علی (ع)، ارتباط با دشمن و... به مانع تراشی و اختلال در اداره حکومت ایشان دست زدند .

۱-۴- تعریف و تحدید واژگان:

مهمترین کلید واژه های این پژوهش عبارتند از :

نقش: Role

یکی از معانی که برای نقش ذکر شده، عملکرد و کارکرد است.^۱

"نقش" در اصطلاح علوم اجتماعی به مجموعه ای از فعالیتهای و وظایف است و به رفتار و فعالیت فرد که پایگاه معینی را اشغال می کند اطلاق می شود.^۲

"نقش" به آن رفتاری اطلاق می شود که دیگران از دارنده یک منزلت معین انتظار دارند.^۳

"نقش" را به صورت جنبه ای از ساختار اجتماعی می توان یک موقعیت اجتماعی تعریف کرد . به رفتاری که به صورت هنجار توسط اشخاصی که در موقعیت خاص قرار گرفته اند و هم از سوی دیگران مورد ارزیابی قرار می گیرد، "نقش" گفته می شود.^۴

^۱ - غلامحسین، صدری افشار، فرهنگنامه فارسی واژگان و اعلام، ج ۳، ص ۲۷۵۳.

^۲ - علیرضا، شایان مهر، دایره المعارف علوم اجتماعی، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۷۷، ص ۵۴۵.

^۳ - بروس، کونز، در آمدی بر جامعه شناسی، ترجمه: محسن ثلاثی، فرهنگ معاصر، ص ۵۷.

^۴ - جولوس گولدر، ویلیام ل کولب، فرهنگ علوم اجتماعی، ویراستار محمد جواد زاهدی، تهران، انتشارات مازیار، ۱۳۷۶، ص ۸۶۱، شایان مهر، همان، صص ۵۴۵-۵۴۶، باقر، ساروخانی، در آمدی بر دایره المعارف علوم اجتماعی، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۷۸۶.

با توجه به مطالب گفته شده در باره "نقش" می توان گفت: منظور از نقش در این پژوهش رفتار و عملکردی است که یک صحابی در یک موقعیت خاص از خود نشان می داد.

اصحاب:

برای صحابه در کتا بهای شرح حال و به ویژه صحابه شناسی نظرات متفاوتی آمده است. از جمله آنها: بخاری در تعریف "صحابه" چنین گفته است: «من صحب النبی او راه من المسلمین فهو من اصحاب» هرکس از مسلمانان که با پیامبر اکرم (ص) همیشین بوده و یا اینکه او را دیده باشد، از اصحاب است.^۱ سعید بن مسیب گوید: صحابه کسی است که یک یا دو سال در محضر پیامبر بوده یا در یک یا دو غزوه شرکت داشته است.^۲ ابن حجر معتقد است: صحابی کسی است که در زمان حیات پیامبر در حالی که به ایشان ایمان آورده پیامبر را ملاقات کرده و مسلمان نیز از دنیا رفته است.^۳ با توجه به تعاریف داده شده، منظور از "صحابه" در این پژوهش آن دسته از اصحاب می باشد که در بیعت رضوان حضور داشته و با پیامبر اکرم (ص) بیعت نمودند. قید رضوان این مفهوم را اختصاص داده و این صحابی را از سایر اصحابی که در این سفر حضور نداشتند، مستثنی می کند.

بیعت:

"بیعت" واژه عربی و از ریشه ب.ی.ع. به معنی خرید و فروش و ایجاب و قبول بیع است و در اصطلاح بر هم زدن کف دست راست از طرفین به علامت ختم معامله است. در واقع بیعت کننده باید در همه موارد از بیعت شونده اطاعت کند و سر سپردگی خود را در برابر او اعلان نماید خواه این موارد به دلخواه بیعت کننده باشد و خواه به دلخواه وی نباشد و ولایت و سرپرستی شخص بیعت شونده را بپذیرد.^۴

^۱ - محمد بن اسماعیل بخاری (م. ۲۵۶)، صحیح البخاری، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۱، ج ۴، ص ۱۸۸.

^۲ - عز الدین علی بن ابن اثیر، اسد الغابه فی معرفه الصحابه، بیروت، دارالفکر، ۱۹۸۹/۱۴۰۹، اسد الغابه، ج ۱، ص ۸.

^۳ - احمد بن علی بن حجر، الاصابه فی تمییز الصحابه، تحقیق عادل احمد عبدالموجود، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۹۹۵/۱۴۱۵، الاصابه، ج ۱، ص ۱۵۸.

^۴ - عبدالرحمن بن محمد بن خلدون (۸۰۸) دیوان المبتداء والخبر فی تاریخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوی الشان الاکبر، تحقیق، خلیل شحاده، بیروت دارالفکر، ۱۹۸۸/۱۴۰۸، ج ۱، ص ۲۶۱؛ فاطمه محجوب، الموسوعه الذمیه؛ دایره المعارف تشیع، نشر، شهید، سعید، محبی، تهران، ۱۳۸۱، ج ۳، ص ۵۸۱؛ علامه طباطبای، تفسیر المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، ۱۳۶۷، انتشارات اسلامی، ج ۸، ص ۴۰۹؛ جبران مسعود، فرهنگ راند الطلاب ترجمه عبدالستار قمری، انتشارات یاد واره، ص ۱۶۸.

پس با توجه به تعریف بیعت می توان گفت منظور از "بیعت کردن" پذیرفتن و اطاعت کردن از خلیفه وقت در تمامی مسائل اعم از نظامی، سیاسی، اجتماعی و... است.

بیعت رضوان

منظور از "بیعت رضوان" بیعتی است که در سال ۶ هجرت مسلمانان در جریان صلح حدیبیه انجام دادند و در قرآن به "بیعت رضوان" نام برده شده است.

این واقعه در قرآن، در آیه ۱۸ از سوره فتح، ذکر شده که نام بیعت رضوان و بیعت شجره نیز از همین آیه گرفته شده است: لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ: خداوند همانا از مؤمنان، هنگامی که با تو در زیر درخت بیعت کردند خشنود شد و دانست آنچه در دل آنهاست، پس آرامش را بر آنان فرو فرستاد.^۱

طبق نظر مفسران این آیه اشاره صریح به بیعت رضوان دارد و خشنودی خداوند از این مومنین مادامی است که پیمان شکنی نکنند و بر سر عهد و پیمان خود باقی بمانند. منظور از خشنودی خداوند پاداش دادن، به بیعت کنندگان است.^۲

حکومت:

در اصطلاح به معنی فعالیت یا فرایند حکم راندن یعنی اعمال نظارت بر دیگران و وا داشتن دیگران به رفتار و عمل به شیوه ای معین و مقتضی که این فعالیت را باید در طول دوره ای از زمان در نظر گرفت به نحوی که ارتباط پایداری بین مشارکت کنندگان در فرآیند پدید آورد.^۳

منظور از حکومت در این پژوهش، دوره ۴ سال و چند ماهه ای است که امام علی (ع) زمام امور مسلمانان را در دست گرفت. این دوره از ذی حجه سال ۳۵، آغاز شد و در رمضان سال ۴۰ با شهادت ایشان به پایان رسید.

^۱ - حسین بن علی، رازی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، چاپ محمد جعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد ۱۳۶۵-۱۳۷۵ ج ۱۷، صص ۳۳۶-۳۳۷، ترجمه تفسیر المیزان ج ۸ ص ۴۰۹.

^۲ - جمعی از نویسندگان، مجمع البیان، ج ۲۶، ص ۴۷ و ۴۸.

^۳ - جولوس گولد، ویلیام ل کولب، فرهنگ علوم اجتماعی، ویراستار محمد جواد زاهدی، ، انتشارات مازیار تهران ۱۳۷۶ ص ۳۶۵.

۱-۵- اهداف و مقاصد تحقیق

اهدافی که از این پژوهش انتظار داریم عبارتند از:

- ۱- استخراج شرح حال اصحاب بیعت رضوان از لابه لای متون تاریخی که هنوز هیچگونه اثری در این رابطه نوشته نشده است.
- ۲- معرفی این اصحاب به جامعه شیعی.
- ۳- بررسی نقش های آنان در زمان سه خلیفه اول.
- ۴- بررسی نقش و عملکرد مثبت، منفی و بی طرفی این صحابه در حکومت امام علی (ع).

۱-۶- روش پژوهش :

این تحقیق بصورت توصیفی-تحلیلی است و با بهره گیری از منابع کتابخانه ای، شناسایی صحابه و استخراج داده ها صورت گرفته است و سپس شرح آن در جدول شماره ۱ با مشخصات فردی ذکر شده است. جداول شماره ۲ و ۳ و ۴ و ۵ به فعالیت ها و عملکرد صحابه می پردازد. برای هر جدول نیز نموداری ترسیم شده است.

۱-۷- پیشینه پژوهش:

حکومت امام علی (ع) از جوانب گوناگون مورد بررسی قرار گرفته است و هر کدام از نویسندگان با توجه به اهداف خود بعد خاصی از ابعاد حکومتی ایشان را بررسی کرده اند. مطالعاتی که در این زمینه انجام شده است را بطور کلی می توان به چهار دسته تقسیم کرد: دسته اول برخی از کتابهای تاریخ عمومی را در بر می گیرد که به ذکر وقایع تاریخ اسلام پرداخته اند.^۱ دسته دیگر از این کتابها به سیره ائمه (ع) اختصاص دارد چون کتابهای سیره پیشوایان نوشته مهدی پیشوایی^۲ و کتاب حیات فکری سیاسی امامان شیعه نوشته رسول جعفریان^۳ که به زندگانی امامان

^۱- علی اکبر فیاض، تاریخ اسلام، تهران، دانشگاه، ۱۳۶۹؛ عبدالحسین زرین کوب، بامداد اسلام، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۹.

^۲- مهدی، پیشوایی، سیره پیشوایان نگرشی بر زندگانی اجتماعی، سیاسی و فرهنگی امامان معصوم (ع) قم، موسسه امام صادق (ع)، ۱۳۸۶.

^۳- رسول، جعفریان، حیات فکری و سیاسی امامان شیعه (ع). قم، انتشارات انصاریان، قم، ۱۳۷۹.

معصوم پرداخته اند و یک بخش از کتاب خود را به امام علی (ع) اختصاص داده اند و در این دسته نوشته ها فقط چند سطری به یاران امام اشاره شده که در آن هم بیشتر بر روی انصار و یا مهاجر بودن این افراد تاکید شده است .

دسته سوم کتابهای هستند که به حکومت امام علی (ع) پرداخته اند از جمله فروغ ولایت (تاریخ تحلیلی زندگانی امیر المومنین علی (ع) نوشته، جعفر سبحانی^۱ و کتاب «تجلی امامت تحلیلی از حکومت امیر المومنین علی (ع) نوشته، سید اصغر ناظم زاده قمی^۲، نیز با اینکه دوران امام را به خوبی تحلیل کرده، ولی خیلی سریع از کنار این موضوع گذشته و بیشتر موضوع بحث شان بر مهاجری و یا انصاری بودن اصحاب دلالت دارد و هیچ اشاره ای بر بیعت رضوانی آنان نشده است. اکثر این آثار ملاک اولیه آنان پرداختن به وقایع تاریخی است که در ضمن بیان واقعه برخی صحابه را نیز متذکر می شوند.

دسته چهارم، از این تالیفات به بررسی اصحاب امام علی (ع) و کارگزاران آن حضرت پرداخته است. در میان چهار دسته کتابهای موجود می توان دسته اخیر را به موضوع حاضر نزدیک تر دید. از جمله این کتابها: سیمای کار گزاران امام علی (ع) نوشته علی اکبر ذاکری^۳ و کتاب اصحاب امام علی (ع) با (عنوان شرح زندگی ۱۱۱۰ صحابی امیر المومنین) نوشته سید اصغر ناظم زاده قمی^۴ با این حال در این کتابها بطور بسیار مختصر اشاره به زندگی اصحاب امام علی (ع) دارد، بدون اینکه به حضور این افراد در حوادث و اتفاق های زمان پیامبر اکرم (ص) پردازد و نقش حساس این صحابه را عنوان نکرده است. این اثر بیشتر به صورت مدخل نویسی است و نویسنده به شرح حال صحابه امام علی (ع) پرداخته است .

کتابها و نوشته های مرتبط با صحابه نیز عملکرد اصحاب بیعت رضوان را گاه به صورت فردی مورد توجه قرار داده اند. از جمله : زندگی سیاسی - اجتماعی قیس بن سعد نوشته، صفورا سالاریه^۵ که از بررسی نقش این دسته از صحابه غافل بوده اند.

^۱ - جعفر، سبحانی، فروغ ولایت، موسسه امام صادق، ۱۳۷۶،

^۲ - سید اصغر، ناظم زاده قمی، تجلی امامت، قم، بوستان کتاب، ۱۳۷۸.

^۳ - علی اکبر، ذاکری، سیمای کار گزاران علی بن ابی طالب امیر المومنین (ع) حوزه علمیه قم، قم، ۱۳۷۱. ش

^۴ - سید اصغر، ناظم زاده قمی، اصحاب امام علی، شرح زندگانی، ۱۱۱۰ صحابی امیر المومنین (ع). قم. بوستان کتاب، ۱۳۸۷.

^۵ - صفورا، سالاریه، زندگی سیاسی - اجتماعی قیس بن سعد، قم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۸.

اما در بین پژوهش‌های اخیر، پایان‌نامه: نقش قاعدین در حکومت امام علی (ع)^۱ اشاره به نقش اهل قعود در زمان امام علی (ع) شده است که فقط تعداد کمی از اصحاب بیعت رضوان در میان اهل قعود بررسی شده‌اند و مطالب اضافه‌تر در آن دیده نشده است. در پژوهش حاضر سعی شده است، عملکرد این اصحاب مورد بررسی قرار گیرد که تاکنون تحقیق جامع‌ای در این خصوص صورت نگرفته است.

۱-۸- معرفی منابع :

بیشترین منابع مورد استفاده در این پژوهش را می‌توان در این دسته بندی‌ها قرار داد :

۱- قرآن.

۲- نهج البلاغه و شروح آن.

۳- کتابهای صحابه شناختی.

۴- کتابهای تاریخ عمومی .

۵- کتابهای سیر و مغازی.

۶- تک نگاری

۷- کتابهای تفسیری .

۸- کتابهای حدیثی.

قرآن

نخستین منبعی که می‌تواند در پژوهش‌های اسلامی مورد استفاده قرار گیرد، قرآن است. با توجه به شان نزول سوره‌های قرآنی، سوره فتح نیز در شأن صلح حدیبیه و بیعت رضوان می‌باشد. این سوره را می‌توان به سه بخش عمده تقسیم کرد. بخش اول: آیات ۱-۱۰ که در باره حوادث قبل از بیعت رضوان نازل شده است. بخش دوم: آیات ۱۰ و ۱۸ در باره بیعت رضوان می‌باشد. بخش سوم: بقیه آیات، است که خبر از بشارتها و غنایم زیادی است که در اثر این صلح عاید مسلمانان شد.

نهج البلاغه و شروح آن.

^۱- ابراهیم، خراسانی پاریزی، نقش قاعدین در حکومت امام علی (ع)، به راهنمای: صادق آینه‌وند، کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس،